

החיים אחרי המוות: המיתוס של 'אייר' (אברהם שטרן) בחברה הישראלית

אופירה גראוויס קובלסקי

מבוא

המאמר שלהלן פורש את המאבק על ייצוגי הזיכרון של אברהם שטרן, שכינויו היה 'אייר', במדינת ישראל. לשם כך נבחנו אירועי הנצחה הממחישים את התהליך שחדירת ייצוגי הזיכרון של שטרן לנרטיבים של קבוצות שונות מהקמת המדינה ועד לאחר המהפך הפוליטי בראשית שנות השמונים.

בפברואר 1942 נהרג אברהם שטרן, 'אייר', בתל-אביב בידי שוטרים בריטים. שטרן היה מפקד ארגון מחתרת קטן, 'ארגון צבאי לאומי בישראל', שלימים נקרא 'לוחמי חרות ישראל' – לח"י. ארגונו לחם בשלטון המנדט הבריטי בארץ ישראל, בניגוד לעמדת הרוב המוחלט של היישוב היהודי והנהגתו. הארגון, שמנה כאלף אנשים בשיאו (1945–1948), התפלג בשנת 1940 מהמחותרת הרוויזיוניסטית 'הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל' – אצ"ל. הרקע לפילוג היה ויכוח בזרם הרוויזיוניסטי על דרך המאבק שיש לנהל כדי להקים מדינה יהודית, ועל היחס לשלטון הבריטי לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה.¹ באחרית חייו הוגדר שטרן בעיתונות היהודית בארץ כראש כנופייה וטרוריסט.² הוא וקבוצתו הואשמו בעיתונות במעשי רצח של אזרחים ושוטרים, וב'סילוף הרמות של המאבק היהודי ואסון לעם העברי'.³ בטיימס הלונדוני התפרסם כי 'קבוצה טרוריסטית יהודית שבראשה עומד שטרן [...] היא בעלת אופי פאשיסטי ותומכת במעצמות הציר', ידיעה שצוטטה בעיתונות

1 יוסף הלר, לח"י: אידיאולוגיה ופוליטיקה 1940–1949, ירושלים 8919 (להלן: הלר, לח"י).

2 'אברהם שטרן נהרג בהתנגשות עם המשטרה', דבר, 13.2.1942.

3 'מה מתרחש בארץ', אשנב, 27.2.1942.

היישוב היהודי.⁴ היחס השלילי אל לח"י בעיתונות הבריטית היה מקובל בקרב רוב הציבור ביישוב היהודי.⁵ בתקופת המאבק המשותף של המחותרות להקמתה של מדינת ישראל (1946-1948) מותן מעט יחס זה.

לאחר הקמת המדינה ובשנות החמישים המשיך יחסו של הממסד הפוליטי הישראלי אל יוצאי לח"י ומפקדם המת להיות שלילי.⁶ בן-גוריון כינה את אנשי לח"י 'כנופיה של רמאים',⁷ ו'כנופיית אנשי בליעל מוגי לב ושפלי מזימה'.⁸ גם מנהיגי מפ"ם גילו אליהם יחס שלילי.⁹ בחוק הישראלי הוגדרו אנשי לח"י כקבוצת טרור; חוק שבוטל בשנת 1979, שנתיים לאחר עליית הליכוד לשלטון.¹⁰ אנשי הארגון לשעבר נחשדו כמי שממשיכים בפעילות טרור ושירות הביטחון עקב אחריהם בקביעות. דמותו של שטרן נתפסה כדמות שלילית. מילות הגנאי שהורדקו לדמותו – 'פורש', 'פאשיסט' ו'טרוריסט' – היו זהות לאלה שיוחסו לארגונים הרוויזיוניסטיים ולאנשיהם. אנשי לח"י הודרו מכל המיתוסים הלאומיים מפני שהוגדרו כארגון ימין רוויזיוניסטי.¹¹

כיום, 77 שנים לאחר מותו של שטרן, למרות ויכוחים באקדמיה ובתקשורת על האיש וארגונו,¹² לח"י ואברהם שטרן נחשבים חלק מהסיפור הלאומי הישראלי המכונן. ביום השנה למותו מתקיימת אזכרה ממלכתית לזכרו ולזכר כל חללי לח"י ליד קברו. יתר על כן, חברי הארגון קיבלו מהמדינה את אות הקוממיות והופק אות ממלכתי מיוחד עם שם ארגונם.¹³

-
- 4 ר'וצחי הקצינים – יהודים מתומכי הציר אומר הטיימס', הבקר, 26.1.1942.
 - 5 יוסף הלר, 'לח"י בין ימין לשמאל, הערות לביקורת', קתדרה, 71, עמ' 74-115.
 - 6 יחיעם ויץ, 'הפה שהתיי: בן גוריון, הקמת רפ"י והחרם על תנועת החרות ב-1965', ישראל, 17 (2010), עמ' 131-166; 'הנל', 'יחסו של בן גוריון לרביזיוניזם וזרמי', עיונים בתקומת ישראל, 19 (להלן: ויץ, יחסו של בן גוריון), עמ' 306-344.
 - 7 יומן בן-גוריון, 18.10.1948, ארכיון בן-גוריון (להלן: א"בג).
 - 8 פרוטוקול ישיבת הממשלה הזמנית ל"ד מיום 18 בספטמבר 1948, י"ד באלול תש"ח, ארכיון המדינה (להלן: א"מ).
 - 9 זאב אברמוביץ, 'הדמגוגיה השמאלית של לח"י', על המשמר, 3.9.1948.
 - 10 החוק שהגדירם כטרוריסטיים: הוראה 85 (י) תקנות ההגנה (שעת חרום) משנת 1945. הוראה זו בוטלה ב-5 במאוס 1979 בהתאם לחוק סמכויות חרום (מעצרים) תשל"ט 1979. בגין היה ראש הממשלה ושמואל תמיר היה שר המשפטים.
 - 11 אמיר גולדשטיין, גבורה והדרה: עולי הגרדום והזיכרון הישראלי, ירושלים 2011 (להלן: גולדשטיין, גבורה והדרה); אורי לבל, הדרך אל הפנתאון: אצל ולח"י וגבולות הזיכרון הישראלי, ירושלים 2007 (להלן: לבל, הדרך אל הפנתאון).
 - 12 ראו לדוגמה הוויכוח בין פנחס גינוסר, זאב איבינסקי ויוסף הלר. פנחס גינוסר, 'עם הספר', קתדרה, מס' 64 (1992), עמ' 140-171; 'הנל', 'עם הספר', המשך, קתדרה, מס' 65 (1992), עמ' 137-158; יוסף הלר, 'לח"י בין ימין ושמאל: הערות לביקורת', קתדרה, מס' 71 (1994), עמ' 115-74; זאב איבינסקי, 'לח"י: צבת ראשונה, עיונים בנפתולי תקופה ודרך, כרך א-ב, תל אביב 2003 (להלן: איבינסקי, לח"י: צבת ראשונה). ראו לדוגמה את הפולמוס על דמותו של יאיר: יחיעם ויץ, 'יאיר: גיבור או משתף פעולה', הארץ, 7.3.2018; אבי שילון, 'ברית פרקטית עם השטן', הארץ, 15.3.2018.
 - 13 החלטת ממשלה משנת 1980.

הקהל המשתתף באירוע גדל משנה לשנה. אפשר לטעון שהשינוי ביחס למיתוסים ולסמלים הרוויזיוניסטיים, ובכלל זה כל הקשור למחלת 'לח', הוא תוצר המהפך הפוליטי משנת 1977.¹⁴ במאמר אבחן כיצד דמות שוליים שנתפסה כקיצונית ושליטת חדרה לסיפר הלאומי כמיתוס חיובי, מי היו האישים הדומיננטיים שעיצבו את הנרטיב של דמותו של אברהם שטרן 'איר', ואילו קבוצות בציבור הישראלי אימצו את דמותו כסמל.

העיסוק בנרטיבים מוסבר בחינותם לסדר החברתי-פוליטי של כל חברה כחלק מעיצובה של התרבות בחברה.¹⁵ הסיפר מפורש בעזרת מיתוסים. מנגנוני השיעור והתחזוקה של המיתוסים כוללים שלושה אלמנטים: בחירת מיתוס מתוך שלל אירועים ואנשים והפיכתו לסמל, קידוש הסמל באמצעות טקסים ואירועים שונים, ותחזוקתו באמצעות ההוראה במערכת החינוך, ההנצחה במרחב הגיאוגרפי והתרבותי ועוד. המחקר העוסק בנרטיבים ובמיתוסים כמעצבי תרבות עמד על כך שעיצובה של התרבות הוא פונקציה של יחסי כוחות פוליטיים ואינטרסים חברתיים. סביב האינטרסים הללו מתקיימים מאבקי כוח על השליטה בזיכרון ובייצוגי העבר, כמו גם על בחירת התכנים, עיצובם ופרשנותם. אינטרסים אלה גורמים לשינוי המשמעות של סמלים קיימים ולפרשנויות מקבילות.¹⁶ הנרטיבים הצינוניים שעוצבו בידי המנהיגות הפוליטית שעמדה בראש התנועה הצינונית ומדינת ישראל דחו את הנרטיבים והמיתוסים הרוויזיוניסטיים.¹⁷ שינוי משמעותי במעמדם של הנרטיבים והמיתוסים הרוויזיוניסטיים החל בשנות השישים.¹⁸ מחקר הרוויזיוניזם כלל את 'לח' ומנהיגו במסגרת הנרטיבים הרוויזיוניסטיים למרות התנגדותם של יוצאי 'לח', ועסק בתולדות 'לח' ובתולדות חייו של אברהם שטרן.¹⁹ עם זאת לא נערך מחקר על המיתוס וייצוגי הזיכרון של שטרן בחברה הישראלית.

המאמר עוסק בנושאים הבאים: הוויכוח על מהות הזיכרון בין יוצאי 'לח' ובין יוצאי אצ"ל, הוויכוח על מהות הזיכרון בקרב יוצאי 'לח', חדירת הנרטיב על שטרן אל מחוץ לזרם הרוויזיוניסטי, השפעת תהליכים פוליטיים במדינת ישראל על שימור וניסוח הסיפר

14 אודי לבל וזאב דרורי, 'זיכרון לשכול', בתוך: משה רחימי (עורך), יהדות עידן המודרנה, רחובות 2018, עמ' 145-172.

15 ראו הגדרה של המיתוס הפוליטי והפונקציות החברתיות פוליטיות שלו: Charles S. Liebman and Eliezer Don-Yehia, *Civil Religion in Israel: Traditional Judaism and Political Culture in the Jewish State*, Berkeley, CA 1983; Henry Tudor, *Political Myth*, New York 1972

16 Murray J. Edelman, *The Symbolic Uses of Politics*, Urbana, IL 1964; David Kertzer, *Ritual, Politics and Power*, New Haven, CT 1988; Maurice Halbwachs, *The Collective Memory*, New York 1980; Michael Schudson, 'The Present in the Past Versus the Past in the Present', *Communication*, Vol. 11 (1989), pp. 105-113

17 דוד אוהנה ורוברט ס' ויסטריך (עורכים), מיתוס וזיכרון: גלגוליה של התודעה הישראלית, תל-אביב 1996 Yael Zrubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, Chicago 1995

18 לבל, הדרך אל הפנתיאון; גולדשטיין, גבורה והדרה.

19 לדוגמה: ויץ, יחסו של בן גוריון; הדר, לח'; לבל, הדרך אל הפנתיאון; גולדשטיין, גבורה והדרה.

והמיתוס בשנות השבעים כדוגמת המהפך בשנת 1977 והשפעת אישים שונים על דרך חדירת מיתוס שטרן לנרטיב הישראלי.

המאבק על הזיכרון: אצ"ל מול לח"י ותפקידו של מנחם בגין כמעצב הזיכרון

אברהם שטרן היה אחד מהמפקדים הנערצים והכריזמטיים של תנועת המחתרת אצ"ל. פרישתו מאצ"ל על רקע אידאולוגי אירעה בהמשך לעימות עם המנהיג והמייסד של הרוויזיוניזם, זאב ז'בוטינסקי.²⁰ הפרישה הביאה להקמת ארגון המחתרת שלימים נקרא לח"י ולמאבק קשה בין שני הארגונים.²¹ פעילותו של ארגון לח"י נתפסה כבלתי-לגיטימית לא רק בזרם המרכזי של היישוב, אלא אף במסגרת הפוליטית – התנועה הרוויזיוניסטית וארגון אצ"ל שממנו התפלג.²² מותו של 'איר' בידי הבריטים העצים את הפילוג במחנה הרוויזיוניסטי ועם זאת הפך אותו לדמות המייצגת מיתוס גבורה של שתי המחתרות בשני נרטיבים שונים. הנרטיב של אנשי לח"י ראה בו את המורד הראשון בבריטים שהעז לצאת גם נגד האב המייסד של הרוויזיוניזם, זאב ז'בוטינסקי. הנרטיב של אנשי האצ"ל ראה ב'איר' גיבור, אך לא את ראשון המורדים נגד הבריטים ולא את מנהיג המרד.²³ עם זאת, בזיכרון הספונטני התקבע הממד האנטי-ממסדי שמייצגת דמותו,²⁴ האפופה הילה של מסתורין.²⁵ כך נוצר מכנה משותף לנרטיבים של שני הארגונים, התמקדות בגבורה ואנטי-ממסדיות שהתגלמו בדמותו של שטרן.

אירועי הפילוג האידאולוגיים והאמוציונליים עמדו כחיץ בין שני ארגונים אלה גם בעת מינויו של מנחם בגין למפקד האצ"ל בשלהי 1943 והכרזת המרד כנגד השלטון הבריטי. לכאורה הייתה זו נקודת זמן שבה הוויכוח האידאולוגי תם, ושיתוף הפעולה הטקטי שנוצר בין המחתרות יכול היה להוביל לאיחוד. אולם הכרזת המרד לא רק לא יצרה איחוד אלא אף העצימה את הוויכוח בשאלת ראשוניותו של המרד נגד הבריטים.²⁶ עם הקמת המדינה ובעקבות רצח ברנדוט (ספטמבר 1948), הקימו אנשי לח"י את מפלגת רשימת הלוחמים שזכתה במושב אחד באסיפה המכוננת שהפכה לכנסת הראשונה. מפלגה זו

- 20 יחיעם ויץ, *ממחתרת לוחמת למפלגה פוליטית: הקמתה של תנועת החרות 1947-1949*, קריית שדה בוקר 2002 (להלן: ויץ, *ממחתרת לוחמת*); יעקב שביט, "אבי המרד": לבחינת התואר, תולדותיו ותפקודו במסורת ההיסטורית של הרביזיוניזם, האצ"ל ותנועת החרות', *מלאכת מחקר האוניברסיטה הפתוחה בתולדות ישראל ובתרבותו*, חוב' ב (1983) (להלן: שביט, *אבי המרד*), כרך ב, עמ' 387-407.
- 21 הדר, לח"י, כרך א, עמ' 146-148.
- 22 ויץ, *ממחתרת לוחמת*.
- 23 שביט, *אבי המרד*.
- 24 על משמעות המונח 'זיכרון ספונטני' ראו, מיכאל פייגה, 'צחק רבין הנצחתו והנצחת הנצחתו', בתוך: הנ"ל, *על דעת המקום: מחוות זיכרון ישראליים*, קריית שדה בוקר 2017, עמ' 415.
- 25 יעקב שביט, *המיתולוגיות של הימין*, כפר סבא 1989 (להלן: שביט, *המיתולוגיות*), עמ' 153.
- 26 הדר, לח"י, כרך א, עמ' 153.

ביקשה להתבדל מהזרם הרוויזיוניסטי למרות שורשיה בו. אנשי האצ"ל בראשות מנחם בגין הקימו את 'תנועת החרות' וזכו ב-14 מושבים באסיפה המכוננת שהפכה לכנסת. כך נפתחה תחרות פוליטית בין המפלגות הללו על ליבו של הבוחר הפוטנציאלי, והמאבק מתקופת המנדט הפך לעימות על הסיפור והמיתוס הנכון של מחתרות אצ"ל ולח"י ועל מקומו של אברהם שטרן בו.²⁷ במאבק בין יוצאי המחתרות על האמת ההיסטורית ועל מהות הסיפור ייצגה דמותו של 'איר' ארבע שאלות שעליהן היו מחלוקות: מקומו של זאב ז'בוטינסקי כמנהיג ומוכיל המרד, תפקיד האצ"ל במאבק נגד הבריטים, תפקידו של לח"י ומקומו של מנחם בגין במאבק זה.²⁸ מכאן עלתה השאלה המהותית: מיהו סוכן הזיכרון המייצג את האמת ההיסטורית ואת הנרטיב הנגזר מכך?

בגין ניסח את ההיסטוריה של המחתרות בספרו המרד: 'קם זאב ז'בוטינסקי שחינך דור שלם להתנגדות, להקרבה, למרד ולמלחמה; הופיע דוד רזיאל, גדול המפקדים הצבאיים בדורנו, אשר עשה את המעשה המכריע: ערך את ההתקפה הראשונה בנשק עברי; קם הארגון הצבאי הלאומי, צבא המחתרת העברי; קם במחתרת ארגון לוחמי חרות ישראל; קם נוער עברי שחדל לפחד והחל להילחם'.²⁹ כלומר המסגרת הלוחמת – צבא המחתרת – הייתה אחת בלבד: האצ"ל. לח"י מבחינתו מנה אנשים שפעלו במחתרת. הוא הגדיר את דוד רזיאל כמפקד הראשון וכדגם לאיש צבא, ועל 'איר' הוא פסח ולא הזכירו כלל. יתרה מזאת, בסיפור זה הראשוניות של רעיון המרד שייכת לז'בוטינסקי כהוגה הרעיון,³⁰ ובגין היה האיש שפתח בפועל במרד הבריטים והביא לגירושם מהארץ. ישראל שייב אלדר, חבר מרכז לח"י, תקף את בגין בחריפות על דבריו בנושא:

לעומת זאת מוטב היה אז – ועוד לא לגמרי מאוחר היום – לעשות את החשבון הפנימי הגדול בתוך המשפחות הלוחמות. לפחות בתוך הקו זה להעמיד את כל הדברים על טוהר האמת, גם אם זה עלול לפגוע בפרסטיג'ה המצומצמת של מסגרת. אל יחלה איש מאתנו במחלת 'סג'רהכייסיס'.³¹ על כן בקשתי: של נעליך. על הקרקע הקדושה הזו של דם המרד העברי כפי שאתה קורא לזה (יש לי ספקות כלפי שם זה, אך אין זו בעיה חשובה) נעמוד יחפים, ללא מחיצה בין בשר החי לאדמת המתים הגדולים. והמתים

27 אופירה גראוויס קובלסקי, "על הוכחה מאהבה": יחסם של הכותבים בכתב העת סלם למחשבת חרות ישראל לתנועת החרות 1949-1955, קשר, 50 (2017), עמ' 89-99.

28 שביט, המיתולוגיות.

29 מנחם בגין, המרד: זיכרונות מפקד הארגון הצבאי הלאומי בארץ ישראל, תל-אביב 1968, עמ' 54.

30 שביט, אבי המרד.

31 סג'רה כנרטיב ארגון השומר המוצג כשלילי ('כייסיס' תוספת המייצגת מחלה) אל מול הנרטיב של 'גיל'.

הגדולים הראשונים במרד עברי זה לא היו רק לאחר אותה הצהרה משנת תש"ד שאתה רגיל לראות בה את ראשית המרד.³²

הנהגת לח"י הדגישה את ההבדל בין אצ"ל ללח"י בהיבט האידיאולוגי. לטענתה 'בגין לא קיבל את הנוסחה של לח"י כי זוהי מלחמה באימפריאליזם הבריטי. בגין גם הסתייג מן הטרור האישי שנקט לח"י'.³³ היא ביקשה לבדל את דמותו של 'יאיר' מהנוסח שהציג בגין על ידי הדגשת הוויכוח האידיאולוגי. מנחם בגין ביקש לנכס את 'יאיר' ולח"י למיתוסים הרוויזיוניסטיים, על ידי הדגשת הגבורה האישית וצמצום משמעות הוויכוח שהביא לפילוג: 'תרומתו של ארגון לוחם זה למלחמת השחרור שיעור אין לה. ניסיונות ההקרבה ועמידת הגבורה של חברי לח"י לא היה למעלה הימנה. איני יכול להכחיש כי בימי המרד היו גם אי הבנות בין אצ"ל ולח"י, אבל בפרספקטיבה הן נראות קטנות מאד. כי אפילו במטה של צבא אחד יש אי הבנה בין שלוחותיו השונות'.³⁴

בסיפר של בגין הוא יצר היררכיה של אבות המרד. הראשון היה ז'בוטינסקי, הוגה הרעיון ו'אבי המרד', אחריו דוד רוזיאל, מניח היסודות הצבאיים. 'יאיר' היה כינור שני לרוזיאל, משורר שתרם את רוח הגבורה. במודל זה היה הוא עצמו הראשון שהגשים את חזון המרד של ז'בוטינסקי והמתחרות התפלגו עקב יריבות אישית ולא עימות אידיאולוגי. בגין הדגיש שהוא לא היה מעורב בפילוג ולא הכיר את שטרן אישית. היה זה מהלך פוליטי מכוון של מנחם בגין להציג עצמו במרכז המחנה הרוויזיוניסטי המגוון וכמי שאינו מעורב בעימותי העבר בתוך התנועה הרוויזיוניסטית.³⁵ לכן הזכיר בנאומיו את מחתרת לח"י ונופליה בהדגישו את האנשים ולא את הארגון, במטרה להכניסם תחת כנפיה של תנועת החרות, בהתעלמו מהעבר המפלג.³⁶

בגין ביקש למצב את עצמו כסוכן הזיכרון של שני הארגונים מתוקף היותו המנהיג הפוליטי הבכיר בארגונים אלה. עמדה זו באה לידי ביטוי בטקסים ובאירועים לזכרו של שטרן. תנועת החרות בהנהגתו עסקה בניסיונות הנצחה של שטרן ואנשי לח"י, ובהגדרות הראשוניות של ספר ההנצחה המרכזי של התנועה שיצא לאור בהוצאת של"ח,³⁷ נכללו גם אנשי לח"י.³⁸ בפועל לא הונצחו אנשי לח"י בספר. הספר הנציח את אנשי האצ"ל בלבד,³⁹

32 ישראל אלדר, 'מנחם בגין עלה לקברו של יאיר', סלם למחשבת חרות ישראל, י (תש"י), עמ' 8-10.

33 הנ"ל, 'ההתנשקות שגרמה לפירוק הלח"י', ידיעות אחרונות, 21.4.1981.

34 'מנחם בגין על אצ"ל', העולם הזה, 1958 (להלן: בגין, העולם הזה).

35 לדוגמה: מכון ז'בוטינסקי בישראל (להלן: מזב"י), תיק ל-4/4.

36 דוגמת נאומו של מנחם בגין במועצה הארצית הראשונה ביולי 1949. פרוטוקול המעצה הארצית הראשונה של תנועת החרות, מזב"י, תיק ה-1 - 1/11.

37 של"ח, 'שיקום לוחמי החופש', היה ארגון שהקימה תנועת החרות עם הקמתה בשנת 1948 במטרה לטפל בלוחמי המתחרות הנופלים והפצועים ומשפחותיהם, מכיוון שלא היו זכאים לתמיכה מכל גוף ממשלתי או ציבורי.

38 לבל, הדרך אל הפנתיאון, עמ' 145-146.

39 זכרם נצח: ספר יזכור לגיבורי הארגון הצבאי הלאומי, תל-אביב 1959.

כפי הנראה משום שאנשי לח"י הקימו לעצמם ארגון זיכרון עצמאי, ששמו הראשון היה 'ברית לוחמי החרות'.⁴⁰

אירועי שנת 1950 ממחישים את המאבק שהתנהל על הנצחת 'איר'. בבית הקברות נערכו שלושה טקסים נפרדים לזכרו. הטקס הראשון, שאורגן בידי של"ח, היה של אנשי תנועת החרות. היה זה אירוע חד-פעמי. הטקס השני נערך כמה שעות לאחר מכן בידי אנשי הפלג הימני בלח"י בהנהגת ד"ר ישראל שייב אלדר.⁴¹ הטקס השלישי כלל את רוב חברי לח"י בהנהגת נתן ילין מור ויצחק שמיר, אנשי הפלג השמאלי. התקשורת הותירה בידינו תיאור של טקס זה בלבד. נתן ילין מור, חבר הכנסת מטעם מפלגת רשימת הלוחמים, היה הדובר המרכזי בטקס.⁴² הוא התפלמס עם הזרם הרוויזיוניסטי בכלל ועם מנחם בגין בפרט על האמת ההיסטורית, ועמד על מקומו של 'איר' בניסוח רעיונות פנים-רוויזיוניסטיים חדשניים לזמנם. הוא התרכז בערעור התזות של הזרם הרוויזיוניסטי שהציג מנחם בגין, והתעלם מקבוצת הימין של יוצאי לח"י בראשות אלדר. ערי ז'בוטינסקי הגיב במאמר על דברי ילין מור.⁴³ מאמרו הצביע על עומק העימות על הנרטיבים בין יוצאי שתי המחותרות.⁴⁴ במאבק על הנרטיב היה מנחם בגין סוכן הזיכרון הבולט של שתי המחותרות. הסיבה לכך, מעבר ליכולותיו הרטוריות, הייתה שהקמתה של מפלגת הלוחמים יצרה עימות ופיצול פנימי בקרב אנשי לח"י. פיצול זה פגע ביכולתם להציג נרטיב שעליו הסכימו. מנגד הציג מנחם בגין סיפר קוהרנטי וקליט והדגיש אחדות המתעלמת ממחלוקות. נוכחותו באירועי זיכרון ייצגה את המאחד בעוד ראשי לח"י המחישו את המחלוקות. בשנות החמישים והשישים נמנו עם הקהל בטקסים בבית הקברות יוצאי מחותרות לח"י ואצ"ל, הנהגת תנועת החרות וחבריה וחברי תנועות הנוער מימין, בית"ר והנוער העובד הלאומי. מנחם בגין לא נשא דברים ולא היה לו תפקיד בטקס, אולם הטקס לא היה מתחיל לפני בואו.⁴⁵ עובדה זו יצרה סוג של דימוי ממלכתי, של מי שבלעדיו הטקס לא התקיים. החשיבות שייחס בגין לבואו לטקסים הייתה רבה. בשנת 1960, בעת שהותו בחו"ל, ייצגה אותו עליוזה בגין בטקס בבית הקברות.⁴⁶ אין דיווחים דומים על טקסי אזכרה משמעותיים לתנועה שאשתו ייצגה אותו בהיעדרו.

דרך נוספת לניכוס המיתוס כחלק מהנרטיב הרוויזיוניסטי הייתה באמצעות מכון ז'בוטינסקי, שעסק בתייעוד התנועה הרוויזיוניסטית על שלל ארגוניה, במימון מתרומות ומתקציב תנועת החרות. התערוכות וטקסי הזיכרון לזכרו של 'איר' במסגרת המכון קיבלו

40 אוסף לח"י – ברית לוחמי חרות, מזב"י, תיק כ-5 - 4/9.

41 'אזכרה לאברהם יאיר הי"ד', חרות, 13.2.1950.

42 'מספיד את יאיר משמין את דבר', דבר, 12.2.1950.

43 בנו של ז'בוטינסקי וחבר כנסת מטעם חרות.

44 ערי ז'בוטינסקי, 'מסע סקריה עבר ועתיד', חרות, 14.4.1950.

45 'אזכרה ליאיר הי"ד', שם, 22.2.1952.

46 'המונים עלו לקברו של יאיר', שם, 24.2.1960.

את ברכתו של מנחם בגין. הנרטיב שהוצג בתערוכות התמקד בדמותו של 'איר'; ההתייחסות ללח"י הייתה מינורית. בשנת 1953 הוצגה תערוכה לזכרו של 'איר' במכון ביוזמתו של יוסף פעמוני, מנהלו.⁴⁷ התערוכה שמה במרכז את דמותו של שטרן. בשנת 1956 קיים מכון ז'בוטינסקי טקס לזכרו של 'איר' ביום הזיכרון למותו. בניגוד לתערוכה שקיים המכון בשנת 1953, נמתחה ביקורת חריפה על טקס הזיכרון מצד חברי לח"י, שחשו כי גוזלים מהם את האב המייסד.⁴⁸ בשנת העשור למדינה גבר העיסוק בסיפר הלאומי סביב 'תערוכת העשור' ועיצוב המיתוסים שבנו סיפר זה.⁴⁹ במכון ז'בוטינסקי הציגו את 'תערוכת המרד' בתגובה לתחושות ההדרה של הרוויזיוניסטים מהמיתוסים ומהסיפר הלאומי שביטאה 'תערוכת העשור'.⁵⁰ ישראל אלדר תקף את המסרים של 'תערוכת המרד', שהציגה את בגין כמורד הראשון והתעלמה ממקומו של 'איר'. הוא ערער על מקומו של בגין כסוכן הזיכרון של המחנות: 'ולכשיפורסמו כל הכתבים ההם ולכשיחקר גם מבפנים החומר שהצטבר בתערוכת המרד ובמכון ז'בוטינסקי, החומר הנוגע למלחמה בשלטון הבריטי [...] אפשר יהיה לקבוע ברורות וללא כל טשטוש של שגגה או זדון, מה מקומו של 'איר' בתולדות מלחמת החרות, מה מקומו בקביעת ראשית המלחמה בשלטון הבריטי ומה מקומו בקביעת עקרונותיה של מלחמה זו'.⁵¹

בשנות החמישים גבר העימות בין יוצאי לח"י ובין יוצאי אצ"ל על מהות הזיכרון במישורים שונים.⁵² טקס קריאת שם הרחוב שבו היה הבית שבו נרצח שטרן בתל-אביב על שמו של 'איר', ממחיש את הבעלות שלקחה לעצמו מנחם בגין על הנרטיב שעוסק בשטרן, בנפרד מלח"י.⁵³ בשנות החמישים כשלו הניסיונות להנציח את זכרו באחד מרחובות תל-אביב. בשנת 1955 היה ראש העיר מהציונים הכלליים, חיים לבנון, מראשי המתנגדים לכך ואמר: 'אינני מסכים ל'איר'.⁵⁴ באותה שנה ברמת גן, שכראשה עמד אברהם קריניצי, אף הוא מהציונים הכלליים, הוחלט להנציח את 'איר' בקריאת רחוב על שמו.⁵⁵ העיר רמת גן הייתה חריגה ביחסה להנצחת גיבורי התנועה הרוויזיוניסטית באופנים שונים ברחבי העיר.

-
- 47 נקבע לוח זיכרון לזכר יאיר שטרן, שם, 11.2.1953.
- 48 י' פעמוני, 'אגרת למערכת', **סלם למחשבת מלכות ישראל**, י (פב) (תשט"ז), עמ' 20-21.
- 49 מעוז עזריהו, 'תמונה קצרה ומרוכזת של שאיפותינו ובעיותינו: הביתן הישראלי ביריד העולמי, בריסל 1958', **ישראל**, 6 (2004), עמ' 1.
- 50 אופירה גראוויס קובלסקי, **הצודקים והנרדפים: מיתולוגיה וסמלים של תנועת החרות 1948-1965**, שדה בוקר 2015 (להלן: גראוויס קובלסקי, **הצודקים והנרדפים**).
- 51 ישראל אלדר, 'זיכור ליאיר', **סלם למחשבת מלכות ישראל**, ה-ו (קיג-קיד) (תשי"ט), עמ' 2.
- 52 כדוגמת הסירוב לפרסם מודעות בתשלום של כתב העת **סלם** בעיתון חרות. ראו התכתבות בנושא, **מזב"י**, תיק ל 14-4/4.
- 53 מעוז עזריהו, **על שם: היסטוריה ופוליטיקה של שמות רחובות בישראל**, ירושלים 2013 (להלן: עזריהו, **על שם**), עמ' 77-80.
- 54 ישיבת ועדת השמות של עיריית תל-אביב מהתאריכים 21.3.1955, 4.5.1955, **ארכיון עיריית תל-אביב**.
- 55 החלטת ישיבת מועצה מיום 11.5.1955, פרוטוקול מספר 61, **ארכיון עיריית רמת גן**.

החלטתה של ועדת השמות של עיריית תל-אביב בשנת 1965 להנציח את 'איר' כאשר בראש העיר עמד מרדכי נמיר איש מפא"י, הושפעה מקבורת ז'בוטינסקי בהר הרצל ביולי 1964,⁵⁶ כמו גם מהעובדה שהייתה זו שנת בחירות. בטקס שנערך ברחוב שנקרא על שמו בסמוך לבית בו נרצח השתתפו 'אנשי לח"י' ו'אצ"ל' וההגנה לשעבר, ממקומות שונים בארץ, חברי מועצת עיריית תל אביב, נציגי רשויות מקומיות סמוכות לתל אביב וראשי מוסדות'. פתח את האירוע אנשל שפילמן,⁵⁷ אחריו דיבר יצחק (יזרניצקי) שמיר (חבר מרכז לח"י). ראש עיריית תל-אביב, מרדכי נמיר איש מפא"י, סיפר שנפגש עם שטרן, והגדירו לוחם ללא חת. בהמשך דיבר הרב פרנקל והוקראה איגרת של אורי צבי גרינברג.⁵⁸ בסוף דבריהם עלה הנואם שהוגדר כנואם המרכזי בטקס – מנחם בגין. בגין נאם אף על פי שלא היה מאנשי לח"י ולא היה חבר במועצת העיר. דבריו בטקס הציגו את הנרטיב המאחד ואת מקומו כמייצג הנרטיבים הרוויזיוניסטיים, ששטרן נכלל בהם: 'איר היה דוגמה ומופת של לוחם במלחמת מעטים נגד רבים וחזקים בכוח האמונה בנצח ישראל'. בגין דיבר על האיש ולא על הארגון, הבליע בדבריו את הוויכוחים בין יוצאי שני הארגונים וניסה לתת לאירוע נופך ממלכתי ולאומי על ידי עריכת הקבלה עם נאומו של לינקולן לאחר קרב גטיסברג.⁵⁹ בגין השתמש בנאומו לינקולן כסימוכין לאירוע שנועד לרפא מחלוקת עקובה מדם. בדבריו פנה לכלל הציבור הישראלי במטרה לייצר אירוע ממלכתי קונסנזואלי. 'כפי שלינקולן אמר לאחר המערכה בגיטסברג: איננו יכולים לקדש את המקום הזה, לידו יכולים אנו רק להיות מקודשים'.⁶⁰

הניסיון לייצר מעמד ממלכתי וקונסנזוס ציבורי כשל משום שלא הייתה התייחסות פומבית להיבט זה בדברי בגין. הטקס, כפי שתואר בתקשורת, המחיש את מקומו של בגין כסוכן זיכרון מרכזי של הזרם הרוויזיוניסטי, ואת הכפפת הנרטיב של שטרן לנרטיבים הרוויזיוניסטיים.⁶¹ יוצאי לח"י המשיכו בניסיונותיהם לייצר מיתוס ונרטיב חלופי תוך כדי מאבק בנרטיב הרוויזיוניסטי וכזה של כלל החברה הישראלית.

המאבק על הזיכרון בקרב יוצאי לח"י

המאבק בקרב אנשי לח"י על מהות הזיכרון של ארגונם החל לאחר פירוק המחתרת ובעקבות הקמת מפלגת רשימת הלוחמים. במחקר מבחינים בשתי קבוצות אידאולוגיות בקרב יוצאי

56 גראוויס קובלסקי, **הצודקים והנרדפים**.
 57 חבר לח"י, ממקימי האגודה להנצחת חללי לח"י.
 58 'רחוב אברהם שטרן (איר) נחנך בתל אביב, מעריב 29.1.1965; 'רחוב יאיר – בתל אביב, שם, 26.1.1965.
 59 בגטיסברג (Gettysburg) נערך בתאריכים 1.7.1863-3.7.1863 קרב במלחמת האזרחים האמריקנית ובו ניצחו מדינות הצפון. ב-19 בנובמבר 1863 נערך במקום טקס שהפך את מקום קבורת חללי הקרב לבית קברות לאומי. אברהם לינקולן נאם בטקס את אחד הנאומים המכוננים בתולדות ארצות הברית.
 60 'המונים השתתפו בטקס קריאת רחוב על שם 'איר', חרות, 29.1.1965.
 61 שם; 'רחוב בתל אביב ע"ש א. שטרן (יאיר)', דבר, 29.1.1965.

לח"י: קבוצה המוגדרת כימין וקבוצה המוגדרת כשמאל.⁶² היו אלה מחלוקות אידיאולוגיות לאחר פירוק המחתרת שהשפיעו על דרך הצגת תולדות הארגון, מהות האמת ההיסטורית, הנרטיב והמיתוס.

לא היה ויכוח על מקומו של 'איר' בנרטיב של שתי הקבוצות כמורד הראשון, אלא על השאלה אם להגדירו כאיש שמאל או כאיש ימין. ישראל אלדר (ממנהיגי הפלג הימני) הואשם בידי נתן ילין מור (ממנהיגי הפלג השמאלי) בסילוף ההיסטוריה משום שהציגו כאיש הימין: 'אל דאגה! גם סילוף זה לא יצליח, לא ד"ר ישראל שייב יכתוב את ההיסטוריה של לוחמי חרות ישראל, הוא יכול לכתוב ככל העולה על רוחו, אך אלה יהיו סיפורי בדים, וכך יתייחסו אליהם'.⁶³ מנגד האשים אלדר את ילין מור לא רק בבגידה אידיאולוגית, אלא גם בבגידה במדינה. ההאשמות נבדקו בידי שירותי הביטחון, ואיסר הראל טען שלא היה בטענות אלה ממש.⁶⁴ הוויכוחים הללו נמשכו שנים רבות בין יוצאי המחתרת והיו לכך ביטויים באזכרות בבית הקברות, בטקסים שקיימו אנשי לח"י בבית שבו נרצח ובאירועי הנצחה אחרים.

באזכרות לזכרו של שטרן בשנות החמישים היו עימותים עזים. שנת 1950 הייתה שנת השיא בעימותים אלה וכל פלג קיים אזכרה נפרדת. בשנת 1951 היו מארגני האזכרה לזכרו של שטרן בבית הקברות אנשי לח"י מירושלים המקורבים לאלדר.⁶⁵ אין עדות להשתתפותם של אנשי הפלג השמאלי בטקס בבית הקברות או לכך שקיימו טקס נפרד; סביר להניח שהם נכחו בטקס בבית הקברות. בשנים שלאחר מכן באזכרות המשותפות הפרידה גדר בלתי נראית בין הקבוצות שהתרכזו סביב הקבר ורק יודעי ח"ן ידעו להבחין במתרחש. המחלוקת ריחפה באוויר כצל. הטקס בבית הקברות שנערך בשנת 1952 תועד בקושי; הדבר מפתיע שכן הייתה זו שנת העשור למותו של 'איר'. עם זאת אין להתעלם מכך ששנים אלה היו נקודות שפל פוליטי של הימין הרוויזיוניסטי על כל הקבוצות והארגונים שהתפלגו ממנו. היה זה לאחר הבחירות לכנסת השנייה ביולי 1951, כשמפלגת הלוחמים התפרקה ונעלמה, ומהימין הרוויזיוניסטי נותרה רק מפלגה אחת, תנועת החרות, שספגה בבחירות אלה מפלה קשה.⁶⁶ באותה עת ניסה ד"ר ישראל אלדר להקים ללא הצלחה מפלגה בשם 'כרית איתנים', במקביל לפעילותו בכתב העת סלם למחשבת חרות ישראל. היו אלה ימי המאבק נגד הסכם השילומים. שירותי הביטחון הודיעו על תפיסת קבוצות מחתרתיות שנקשרו ליוצאי לח"י

62 פנחס גינזור, בצאת הלח"י מהמחתרת הוועידה הארצית הראשונה של לוחמי חרות ישראל, רמת גן 1985; ענת שטרן, 'מפלגה בצל משפט: רשימת הלוחמים בבחירות לאספה המכוננת', בתוך: מרדכי בראון ומאיר חזן (עורכים), פוליטיקה במלחמה: קובץ מחקרים על החברה האזרחית במלחמת העצמאות, ירושלים 2014, עמ' 411.

63 גרא (נתן ילין מור), 'עוד סלפן נוסף על סלפנים – מכתב לחבר', לחבר: ביולטין לחברי מפלגת הלוחמים – פנימי, חוברת יב (תש"י), עמ' 6-9.

64 איסר הראל, ריגול סובייטי: קומוניזם בארץ ישראל, תל-אביב 1987, עמ' 193-205.

65 'ירושלים', חרות, 31.1.1951; מודעת אבל, שם, 1.2.1951.

66 יחיעם ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון תנועת החרות 1949-1955, ירושלים 2007.

מימין ומשמאל, כגון 'ברית קנאים'. במחקר משייכים קבוצה זו בעיקר לעולם החרדי, אך בין מארגניה היו אנשי לח"י בעברם שהיו קשורים גם לקבוצת 'מלכות ישראל'.⁶⁷ עמוס קינן, איש לח"י בעברו, הואשם באותה שנה בהטמנת פצצה בכיתו של שר התחבורה דוד צבי פנקס.⁶⁸ הנהגת לח"י לגוניה הפוליטיים הייתה שקועה בעימותים משפטיים עם גורמים שונים ובהקשרים שונים.⁶⁹ הקבוצה הירושלמית של יוצאי לח"י בלטה בארגון הטקס בבית הקברות.⁷⁰ העיתון חרות היה כלי התקשורת היחיד שהתייחס לאירוע האזכרה בידעה קטנה.⁷¹ בואו של בגין לטקס ונאומו של ד"ר אלדד נחשבו למייצגי הזיכרון של לח"י. בשנת 1953 נתקבע סדרו של טקס האזכרה לשטרן. הטקס אורגן לראשונה בידי ארגון הזיכרון שהקימו אנשי לח"י, 'האגודה להנצחת חללי לח"י', וכלל אמירת קדיש מפי בנו של 'איר', 'כן נערכה אזכרה לכלל חללי לח"י, לאחר שיום זה נקבע כיום אזכרה כללי'.⁷² הטקס כלל מרכיבים דתיים כמו אמירת קדיש ויזכור, לאחר מכן קריאת שמותיהם של כל חללי לח"י וקטעי קריאה מדבריו של 'איר'. האירוע הסתיים בשירת המנון המחתרת, 'חיילים אלמונים'. המאבק הפנימי על הנרטיב עלה בכל מהלך של הנצחת 'איר'. אנשי הפלג הימני היו הדומיננטיים בנושא. בשנת 1950 יצא לאור ספר שיריו של שטרן.⁷³ הספר יצא לאור בהוצאה עצמית של יוצאי לח"י מירושלים וכתב העת סלם של אלדד הפיץ אותו.⁷⁴

במהלך השנים היה הבית שבו נרצח 'איר' בדרום תל-אביב למוקד עלייה לרגל של אנשי לח"י ואוהדיהם. היה זה בית דירות פרטי שדייריו לא היו קשורים למחתרת. האגודה להנצחת חללי לח"י עשתה מאמצים רבים לרכוש את הדירות כדי להפוך את המבנה למוזיאון, מהלך שנמשך עד שלהי שנות השבעים. יש עדות משנת 1951 לכינוס הפומבי הראשון ליד הבית לאחר האזכרה בבית הקברות.⁷⁵ בשנת 1952 נערך טקס קצר בפתח הבית. על פי הדיווח היה אלדד הנואם היחיד באירוע ואין עדות להשתתפות אנשי הפלג השמאלי.⁷⁶ שיאם של אירועי הזיכרון בשנת 1953 היה קביעת שלט הנצחה על הבית. הטקס נפתח בידי 'חבר מפקדת לח"י פתחיה זליבנסקי (כינויו המחתרתי "יועד") אשר ציין בדבריו את

67 'תנועות המחתרת במדינת ישראל', מעריב, 19.7.1957; סכום מפקד משטרת ירושלים, מאי 1951, א"מ, תיק ל-2175/5.

68 'זבים נחקרו בקשר עם פרשת הפצצה', על המשמר, 25.6.1952.

69 'ד"ר שייב נקנס ב-5 ל"י במשפטו של אבנרי', הצופה, 10.3.1952.

70 'עליה לקברו של יאיר הי"ד', חרות, 19.2.1952.

71 'אזכרות ליאיר הי"ד', שם, 22.2.1952.

72 'נקבע לוח זיכרון לזכר יאיר', שם, 11.2.1953.

73 'בכמה שורות', מעריב, 13.1.1950.

74 סלם למחשבת חרות ישראל, שנה ב גיליון י' כ"ב (תשי"א).

75 'דיעות בקיצור מכל הארץ', חרות, 21.2.1951.

76 'אזכרה ליאיר הי"ד', שם, 22.2.1952.

האישים שנלחמו בהיסטוריה לשחרור עמם'. בדיווח בעיתון חרות לא צוין הכיתוב על השלט.⁷⁷ בעיתון מעריב נדפס הכיתוב:

בבית זה בעליית הגג ביום כ"ה שבט תש"ב נרצח ע"י שליחי השלטון הזר יאיר, ראשון לוחמי חירות ישראל. מבית זה הוריש את צו המלחמה לחירות המולדת.⁷⁸

נוסח זה מציג את הנרטיב של אנשי לח"י, של יאיר כמורד הראשון. זה מסביר מדוע העיתון חרות לא ציטט את הכתוב. סוכני הזיכרון מטעם יוצאי לח"י היו יצחק שמיר, שנאם בטקס; אלדד שאזכור ולא נאם מפאת מחלה; גאולה כהן כקריינית באירוע הופיעה לראשונה כסוכנת זיכרון של 'יאיר', אף על פי שלא נמנתה עם מפקדי לח"י. בניגוד לשנת 1950, שבה היה נתן ילין מורד הנואם המרכזי בכל האירועים המשמעותיים, בשנת 1953 הוא לא נאם ולא הוזכר כמי שנכח בטקס.

המאבק על הנרטיב והמיתוס של דמותו של אברהם שטרן 'יאיר' התקיים בין יוצאי שתי המחנות אצ"ל ולח"י, ובתוך יוצאי לח"י – בין הפלג השמאלי לימני. בסימו נכללה דמותו של שטרן במסגרת הרוויזיוניסטית, מנחם בגין הוכתר לסוכן הזיכרון המרכזי של שתי המחנות והפלג הימני בלח"י, בהובלת ישראל אלדד וגאולה כהן, היו המייצגים המרכזיים של הנרטיב העוסק ב'יאיר'. מהלך זה לא יכול היה לאפשר את הפיכת המיתוס לחלק מן הזיכרון הלאומי הציבורי, משום ששני המאבקים – זה שבין יוצאי אצ"ל ללח"י וזה שבקרוב אנשי לח"י עצמם – המתוארים היו תהליכים פנימיים בקבוצות שהיו מחוץ למרכז החברתי והפוליטי. רק כאשר החל עיסוק בדמותו של שטרן מחוץ למסגרות הרוויזיוניסטיות, בעיקר בעיתונות שאינה מזוהה עם הרוויזיוניסטים, החלה חדירת הסיפור והמיתוס לזיכרון הלאומי-ציבורי.

הנרטיב מחוץ לזרם הרוויזיוניסטי והשפעתו של דוד בן-גוריון

בשנת 1954 הקדיש השבועון העולם הזה חלק גדול מהגיליון הראשון של חודש פברואר לשטרן.⁷⁹ היה זה האירוע הראשון שבו עסקו במיתוס ובזיכרון של שטרן מחוץ למסגרות הרוויזיוניסטיות. אף על פי שאורי אבנרי, עורך העיתון וכותב המאמר, היה חבר אצ"ל בעברו העיתון לא היה קשור לזרם זה. השבועון התלונן על השכחתו מהזיכרון הקולקטיבי: 'אף כי שמו ידוע ברבים, אין כמעט איש במדינה יודע מי היה האיש הקבור מתחת לאותה מצבה רגילה. שום רחוב בארץ לא נקרא על שמו, שום יישוב או בניין אינו מנציח את זכרו באבן'.⁸⁰ הכתבה האדירה את שטרן ואת אנשי לח"י כגורם המרכזי לסיום המנדט הבריטי.

77 'נקבע לוח זיכרון לזכר יאיר שטרן', שם, 11.2.1953.

78 'שלט זיכרון ליאיר על הבית בו נרצח', מעריב, 11.2.1953.

79 'יאיר האיש שהכריז מלחמה על בריטניה', העולם הזה, 4.2.1954 (להלן: יאיר, העולם הזה).

80 שם.

המוטיב המרכזי בה עסק בגבורתו של 'איר' ובהבעת צער על כך שאין נרטיב שעוסק בו במרחב הציבורי. כתבה זו, כמו גם כתבות אחרות שהחלו להופיע בעיתונות, היו חלק מתהליך יצירת דעת קהל אוהדת בקרב קהלים החורגים מהקהלים הרוויזיוניסטיים הרגילים. מעורבותו של העולם הזה באזכור הסיפר חיזקה את המיתוס האנטי־ממסדי של 'איר' ואת ההפרדה שבין הנרטיב שעסק בלח"י לנרטיב שעסק בדמותו של שטרן.⁸¹

בראשית שנות השישים הביע דוד בן־גוריון בפומבי עמדות אוהדות לשטרן, נתון שיש לקשור אותו להשפעת קשריו האישיים עם אנשי לח"י בעבר. יהושע כהן, איש לח"י ומהאנשים שנחשדו ברצח מתווך האו"ם ברנדוט, הפך לשומר ראשו בקיבוץ שדה בוקר ולאחד ממקורביו.⁸² בתיווכו של יהושע כהן נפגש בן־גוריון עם אנשי לח"י. באפריל 1961 נפגש עם גאולה כהן. על כך כתב ביומנו: 'שאלתי מדוע אין כותבים ספר על שטרן שלפי התרשמתי היה אישיות יפה, אם כי לא הייתה לו הבנה מדינית'.⁸³ שנה לאחר מכן, במפגש מתקשר, העניקה כהן לבן־גוריון את ספרה **סיפורה של לוחמת**.⁸⁴ תגובתו של בן־גוריון פורסמה בהבלטה בעיתונים: 'ב.ג.: יאיר הוא אחד האישים הדגולים. אני מכבד ומוקיר בכל ליבי גם השירה וגם הפלדה של נפשו הסוערת, אם כי אני שולל ללא סייג דרכו המדינית'.⁸⁵ בן־גוריון התרגש מקריאת הספר וציין שאי־אפשר לקרוא את הספר 'בלי רטט של קרושה'.⁸⁶ דבריו האוהדים של בן־גוריון על אישיותו של 'איר' ציינו שינוי פומבי ביחסו לאברהם שטרן. עמדתו בראשית שנות השישים סתרה דברים קשים שאמר וכתב על אנשי לח"י לא רק בשנות הארבעים, אלא גם בשנות החמישים.⁸⁷ טענתם של חוקרים שבן־גוריון נתן לגיטימציה לשטרן ולאנשי לח"י 'כנדיבות לב של גמלאי שלא שימש עוד בתפקיד אחראי',⁸⁸ לא הייתה מדויקת משום שבן־גוריון פרש מתפקידו רק בשנת 1963 ודבריו קדמו לפרישתו. יש לראות במעשיו הפומביים מהלך פוליטי,⁸⁹ ובמקרה זה – חלק ממאבקו בניסיון של מנחם בגין למצב את ז'בוטינסקי כאחד מאבות המדינה. ביולי 1960 נאלץ בן־גוריון להשתתף באירוע הנצחה לז'בוטינסקי בבית הנשיא במלאת עשרים שנה לפטירתו.⁹⁰ הוא לא השתתף

81 יאיר, העולם הזה; בגין, העולם הזה.

82 תום שגב, מדינה בכל מחיר: סיפור חייו של דוד בן גוריון, ירושלים 2018 (להלן: שגב, בן גוריון), עמ' 613.

83 יומן בן־גוריון, 7 באפריל 1961, אב"ג.

84 גאולה כהן, **סיפורה של לוחמת**, תל־אביב 1962.

85 'ב.ג.: יאיר הוא אחד האישים הדגולים אני מכבד ומוקיר בכל ליבי גם השירה וגם הפלדה של נפשו הסוערת', **ידיעות אחרונות**, 2.2.1962.

86 יומן בן־גוריון, 19 בינואר 1962, אב"ג.

87 לדוגמה: הפולמוס על פרסום **ספר תולדות ההגנה** בשנת 1963.

88 יוסף היר, 'לח"י בין ימין לשמאל: הערות לביקורת', **קתדרה**, 71 (1994), עמ' 86.

89 שגב, **בן גוריון**; מיכאל בר זוהר, **בן גוריון האיש מאחורי האגדה**, תל־אביב 1986.

90 'בן גוריון – חרות ושינוי שיטת הבחירות', **קול העם**, 25.7.60; 'האזכרה המכורה – משחק ציני עמד מאחורי הטקס ההיסטורי שנערך השבוע (סקופ)', **העולם הזה**, 27.7.1960; גראויס קובלסקי, **הצודקים והנדרפים**.

בעצרות לזכר ז'בוטינסקי קודם לכן או לאחר מכן; הוא היה מהמתנגדים הבוטים להנצחת האיש כמו גם לקבורתו המיוחדת במדינת ישראל. הוא התנגד לקבורתו של ז'בוטינסקי בהר הרצל לאחר פרישתו מראשות הממשלה בשנת 1964. בניגוד לסופרלטיבים שאמר על שטרן, הגדיר את ז'בוטינסקי בטקס בבית הנשיא כ'דמות טרגית בציונות'.⁹¹ בפגישה עם ערי ז'בוטינסקי ערב הטקס בבית הנשיא, מבלי שנדרש לכך, הבהיר את יחסו השלילי לז'בוטינסקי ואת יחסו החיובי ללח"י: 'תמיד הערכתני יותר את אנשי לח"י מאשר את אנשי האצ"ל'.⁹² בן-גוריון בחר להתייחס למי שמרד בז'בוטינסקי, 'יאיר', כדי לערער על מעמדו של ז'בוטינסקי בזיכרון הציבורי. בתקשורת מימין נטען כי כוחה הפוליטי העולה של תנועת החרות היה העילה למהלכיו: 'הם מאמינים כי על ידי הרמתו של הלח"י והערצתו של יאיר יורידו את האצ"ל ואת יורשתה תנועת החרות ויורידו את קומתו של ז'בוטינסקי... שלח"י היום הוא פרק היסטורי בלבד. פרק מזהיר ברב עמודיו. אולם רק היסטוריה. וזוהי הסיבה לרוחב הלב המפתיע שהמשטר הרשמי מגלה עתה ללח"י ומפקדו יאיר'.⁹³

יוצאי האצ"ל טענו: 'מנסה ראש הממשלה להטעות בודון את הציבור באשר לעמדתו ולעמדת הסוכנות היהודית כלפי המחתרת'.⁹⁴ לפרסומים בתקשורת על יחסו של בן-גוריון ל'יאיר' הייתה השפעה על היחס הציבורי לנרטיב על אברהם שטרן.⁹⁵ בשנת 1962, במלאת עשרים שנה למותו של 'יאיר', התקיימו, נוסף על הטקס בבית הקברות, שלושה טקסי זיכרון בשלוש הערים הגדולות: תל-אביב, ירושלים וחיפה.

הטקס הגדול לזכרו של 'יאיר' נערך בתל-אביב באולם הבימה,⁹⁶ כחסותה של עיריית תל-אביב ובהשתתפותם של מנחם בגין, ישראל אלדד שייב, וראש העירייה מרדכי נמיר, איש מפא"י. נמיר לא רק נתן את חסותו לאירועי ההנצחה והזיכרון אלא גם נשא בהם דברים. הוא ציין כי 'בילה ימים רבים כמעצר' עם 'יאיר' ובדבריו הדהדו דברי בן-גוריון כי 'לא גרס את שיטותיו של יאיר אולם העריץ את דמותו כפטריוט ולוחם קנאי, כמשורר ואישיות רבת אשכולות'.⁹⁷ מנחם בגין נשא נאום ארוך ובו הדגיש את גבורתו של 'יאיר'.⁹⁸ העיתונים דבר ומעריב ציינו כי מנחם בגין 'שמר על הטון המתון של הכנס'. בניגוד לו

91 מאמרים, 24.7.1960, אב"ג; 'ראיתי שמעתי', הארץ, 25.7.1960.

92 יצחק שמואלי, 'שיחות של ערי ז'בוטינסקי עם דוד בן גוריון', חרות, 19.7.1960.

93 אפרים קישון, 'זיכוח על העבר', מעריב, 9.2.1962; איזיק רמבה, 'לח"י לאחר עשרים שנה', חרות, 9.2.1962.

94 אריה נאור, 'אם קדוש העט – לא יכול להיות קדוש התותח שירה באלטלנה', חרות, 4.2.1962.

95 בשיחה עם יאיר שטרן הבן: 'אמרתני ששללתי ואני שולל דרכי אביו ומעשיו, אבל אני מוקיר את אישיותו ואני מצטער שעד היום לא קראתי ספר תולדות אביו, יומן בן-גוריון, 20.10.1962, אב"ג.

96 'עצרת זיכרון ליאיר נערכה בהבימה', דבר, 31.1.1962; 'יום הזיכרון לנופלו של יאיר(אברהם שטרן) הי"ד', חרות, 26.1.1962; 'עצרת זיכרון ליאיר', למרחב, 31.1.1962; יגאל לב, 'עיריית תל-אביב אירחה כנס של לוחמים לזכרו של יאיר', מעריב, 31.1.1962.

97 יגאל לב, 'עיריית תל אביב אירחה כנס של לוחמים לזכרו של יאיר', מעריב, 31.1.1962.

98 'עצרת זיכרון ליאיר נערכה בהבימה', דבר, 31.1.1962.

תואר ד"ר שייב-אלדד כקיצוני ושהציבור באולם חש אי-נוחות מדבריו. 'ד"ר שייב עורר קריאות מהקהל: הורידו אותו מהבמה [...] סלקו אותו מהאולם'.⁹⁹ הטקס זכה, באופן חריג ובניגוד להתנגדות מפורשת בשנים קודמות, לכיסוי ברדיו.¹⁰⁰ בעיתון חרות הודגשו דברי בגין כי 'אברהם שטרן יחד עם דוד רזיאל הגשימו את חזון ראש בית-ר'.¹⁰¹ מיקום הטקס, זהות הדוברים ואופי דבריהם יצרו מראית עין של קונסנזוס לאומי על דמותו של שטרן בקרב אנשי המחתרות ובציבור.

'עיתון העיתונים' בירושלים, בחסות עיתון למרחב באולם 'קורלניק, במועדון עיתונאי ירושלים', היה אירוע הזיכרון השני. גם כאן ניתן תוקף קונסנזואלי לדמותו של 'איר'. 'העיתון נערך בידי העיתונאי יצחק טישלר מלמרחב'. באירוע הודגש כי 'דמותו של יאיר – הוא אברהם שטרן – צצה לפתע מאלמוניותה אחרי 20 שנות שכחה'.¹⁰² כן דווח שישאל אלדד היה אחד הדוברים באירוע, אך לא הייתה התייחסות לדבריו של אלדד.¹⁰³ העצרת לזכרו של 'איר' בקולנוע חן בחיפה הייתה הפוכה במשמעותה וביטאה את התחושה של הרוויזיוניסטים ושל הפלג הימני בלח"י. שני הדוברים בעצרת, ישראל אלדד וערי ז'בוטינסקי, הציגו חזית מאוחדת. ערי ז'בוטינסקי אמר:

התמונה אותה רוצים לצייר עתה בדמיון העם, שלפיה פעלו כביכול ארגוני המחתרת וההגנה במשותף, היא אמנם יפה אבל בלתי נכונה. לדעתו בא השינוי ביחס ליאיר מטעמים של נוחות. האומות המשתחררות נותנות כבוד לישראל משום שאנו היינו חלוצי המלחמה האנטי אימפריאליסטית. בחוגי הממשלה מרגישים צורך להשתמש בקרדיט זה ומכאן יחס הכבוד והערכה שמגלה לפתע ראש הממשלה ליאיר ולוחמי המחתרת.¹⁰⁴

השניים, כל אחד מסיבותיו, תקפו את הניסיון של המסד בראשות דוד בן-גוריון לאמץ את 'איר' והמחתרות. אלדד, כהרגלו, 'נאם נאום פולמוסי חריף, שנמשך למעלה משעה'.¹⁰⁵ שני הדוברים הדגישו כי הפרסומים על המחתרות המעיטו בתפקיד המחתרות, ועמדו על השינוי בזיכרון הציבורי ביחס ל'איר' תוך כדי הדגשת המקור הפוליטי לשינוי זה: בן-גוריון. תוצאה שנלוותה לשלושת האירועים הייתה חיזוק מעמדו של מנחם בגין כדובר הימין. הוא הוצג בתקשורת כקול השפוי והקונסנזואלי של הימין, בניגוד לתיאור הקודם

99 יגאל לב, 'עיריית תל אביב אירחה כנס של לוחמים לזכרו של יאיר', מעריב, 31.1.1962.
 100 'כוונה טובה ביצוע פגום', שם, 9.2.1967; 'קצר וחזק', שם, 28.2.1966; 'לוח שידורי הרדיו, דבר, 3.2.1967; 'לוח השידורים', מעריב, 1.1.1971; 'מבחר משדורי הרדיו, דבר, 1.1.1971.
 101 אריה נאור, 'מ' בגין בעצרת לזכרו של יאיר בתל אביב', חרות, 31.1.1962.
 102 'זכרו של יאיר הועלה בעיתון העיתונאים בתל אביב', שם, 4.2.1962.
 103 'זכרו של אברהם שטרן ז"ל הועלה בכירה', למרחב, 28.1.1962.
 104 אבא סיקרא, 'ברית הבריונים וה"סולחה"', חרות, 23.2.1962.
 105 'פרופ' ז'בוטינסקי בעצרת לזכר יאיר: "אל נשכח את האמת"', מעריב, 4.2.1962.

שלו בתקשורת המפלגתית כקיצוני ולעתים אף כ'מפלצת'.¹⁰⁶ בגין, כמייצג שתי המחותרות, הציג עמדות ממלכתיות: 'יש לזכור את כל גיבורי האומה ללא הבדל מסגרת'. הוא היה מודע לתחושות ולכעסים בקרב אנשי האצ"ל על הרהביליטיציה הציבורית שניתנה ל'איר' ולא לאנשי האצ"ל וגיבוריהם. לכן התריע מפני אפשרות שנוסח העבר שיתקבע בציבור יתמקד בעימות בין אנשי המחותרות על עברם: 'ישנה כוונה לא לומר אפילו אצ"ל ולח"י אלא אצ"ל נגד לח"י'.¹⁰⁷ אבא אחימאיר הציג את התחושות הקשות של אנשי אצ"ל: 'ייהנו אנשי לח"י מהאינדולגנציה שיאיר הי"ד קיבל מעוזריו של מורטון ישור'ז [ימח שמו וזכרו] [...] ישמחו שרידי לח"י פלוני העסקן האדום, הראשוני בהיררכיה שלהם, שידיו מגואלות בדם אלטלנה'.¹⁰⁸ אחימאיר האשים את אנשי לח"י שחברו לרוצחיו של 'איר' בכך שקיבלו לגיטימציה מאנשי מפא"י, שאנשי שתי המחותרות חשבו למשתפי פעולה עם השלטון הבריטי. כן תקף את ילין מור אישית ('העסקן האדום') במעורבות בפרשת 'אלטלנה', משום שפקד על אנשי לח"י לא להתערב באירוע. מעמדו הפוליטי של אחימאיר היה שולי, וביקורתו ייצגה את תחושותיו שלו בלבד.

בשנת 1963 נחנך גן ציבורי על שם 'איר' בעיירה אופקים,¹⁰⁹ לאחר שמונה יושב ראש ועדה קרואה לעיר שהיה מזוהה עם המפד"ל.¹¹⁰ בשלהי אותה שנה פורסמו שלושת כרכי החלק השני של **ספר תולדות ההגנה בהוצאת משרד הביטחון**. בספר נמתחה ביקורת על ארגוני המחותרת אצ"ל ולח"י, והוא עורר את זעמם של חברי המחותרות.¹¹¹ אנשי חרות העלו במליאת הכנסת, בהצעות לסדר, שאלות על כתיבת הספר במימון המדינה ועל תוכנו הפוליטי.¹¹² בהצעת הפשרה של משה דיין, בהנחיית לוי אשכול, הוחלט שהכרכים העתידיים יימסרו להערות חברי המחותרות קודם פרסומם.¹¹³ אנשי תנועת החרות עקב כוחם הפוליטי היו ראשי הטוענים וממילא הדגש שלהם היה על הנרטיב של האצ"ל. היה זה נדבך נוסף בהשתלטות הסיפר של האצ"ל על זה של לח"י ועל דרך הצגתו של 'איר'. בעקבות פרסום **ספר תולדות ההגנה כתב דוד ניב את כרכי מערכות הארגון הצבאי הלאומי**.¹¹⁴

-
- 106 לדוגמה: 'הופעת בכורה של "המנהיג" בירושלים', על המשמר, 5.8.1948.
- 107 מנחם בגין, 'קרושת יחוד הזיכרון', חרות, 25.5.1962.
- 108 אבא סיקרא, 'ברית הבריונים וה"סולחה"', שם, 23.2.1962.
- 109 אמנון יאיר, 'חורש על שם יאיר נטע באופקים', ידיעות אחרונות, 14.6.1963; שלמה גבעון, 'והנה הגיע היום...', מעריב, 14.6.1963; 'נחנך גן ציבורי על שם יאיר בעיירה אופקים', הארץ, 14.6.1963.
- 110 משה מייבסקי מונה ליושב ראש ועדה קרואה בשנת 1963. בשנת 1965 הוא נבחר לראשות המועצה מטעם המפד"ל, ובתמיכתה של תנועת החרות.
- 111 אמיר גולדשטיין, 'בין היסטוריה לפוליטיקה: הספר שחולל משבר ממשלתי', האומה, 207 (אוגוסט 2017) עמ' 60-67.
- 112 דברי הכנסת, 25 דצמבר 1963, כרך 38, עמ' 596-598; שם, 19 בינואר 1964, כרך 38, עמ' 1154-1555.
- 113 לבל, הדרך אל הפנתאון, עמ' 330.
- 114 גולדשטיין, גבורה והדרה, עמ' 291-293.

בשנת 1965 התכנסו בערב שלאחר האזכרה ל'איר' בבית הקברות אנשי לח"י לשעבר בבית 'בני ברית' בתל-אביב.¹¹⁵ האירוע השני והמשמעותי היה כאמור קריאת שם הרחוב בו ממוקם הבית שבו נרצח שטרן בתל-אביב, על שמו.¹¹⁶ בשנת 1965 חל שינוי בטקס האזכרה בבית הקברות. לראשונה ניהל את הטקס הרב יצחק ידידיה פרנקל, שהיה קשור למחתרות מתקופת המנדט.¹¹⁷ השתתפות הרב בטקס וההנצחה באופקים העידו שציבורים שאינם מזוהים עם הרוויזיוניסטים, בעיקר מחוגים דתיים, חשו לראשונה בנוח להשתתף פומבית בטקסים המזוהים אתם.¹¹⁸ באותה שנה חלה הפרדה בין היחס לדמותו של שטרן ליחס לארגון לח"י ואנשיו. בעוד דמותו של 'איר' החלה להיות מונצחת ברחבי מדינת ישראל, נמנעה הנצחת הארגון.¹¹⁹

ממשלת האחדות הלאומית 1967 ועד המהפך הפוליטי 1977

הוויכוח בין יוצאי שתי המחתרות על הגדרתו של 'איר' כמורד הראשון נמשך בשנות השישים והשבעים. הפלג הימני של אנשי לח"י קיבל רוח גבית מאנשי חרות ובגין, והיה למייצג הנרטיב העוסק ב'איר'. עדות לכך מצויה בעיתון דבר בשנת 1967: 'המחצת וגם ירשת? וכאשר נתן ילין מור וחבריו היורשים החוקיים של יאיר מוחרמים מן הטקס? אין לי ספק שציפור נפשו של יאיר חזרה והתהפכה בקברה בשעת העריכה של המספד-המספח. מותר לנו לחלוק על רעיונותיו של שטרן שחרגו ככוכב שביט מכל המקובל עלינו. אך נושא מורשתו איננו אלדר שקפא חיים בהוויית המחתרת המלוכנית של לח"י. ובוודאי לא מנחם בגין'.¹²⁰

הצטרפות תנועת החרות לממשלת האחדות הלאומית ביוני 1967 תרמה תרומה נוספת לשינוי היחס למיתוסים ולסמלים הרוויזיוניסטיים, אולם המאבק על הנרטיב הרוויזיוניסטי לא שכך. בשנת 1968 אמור היה להתפרסם הכרך האחרון של ספר תולדות ההגנה. בהתאם לסיכום עם בגין משנת 1963 נמסר הכרך לבדיקה לחיים לנדאו כנציג האצ"ל וליצחק שמיר כנציג לח"י. בגין טען כי השניים לא היו שבעי רצון מהכתוב.¹²¹ המשבר הפוליטי נפתר בפשרה.¹²²

115 'המונים השתתפו בטקס קריאת רחוב על שם יאיר', חרות, 29.1.1965.

116 עזריהו, על שם, עמ' 77-80.

117 'המונים השתתפו בטקס קריאת רחוב על שם יאיר', חרות, 29.1.1965. הרב פרנקל (1913-1986) היה רבה הראשי של תל-אביב בשנים 1973-1986.

118 גראויס קובלסקי, הצודקים והנרדפים.

119 למשל הנופלים בבתי המלאכה בקריית אתא במסגרת ארגון המרי העברי (17 יוני 1946) הונצחו רק לאחר המהפך הפוליטי.

120 'יאיר נתן מי לקח', דבר, 27.2.1967.

121 לבל, הדרך אל הפנתיאון, עמ' 332.

122 גולדשטיין, גבורה והדרה, עמ' 270-280.

מראשית 1970 ועד המהפך הפוליטי בשנת 1977 עסקה העיתונות בלח"י ובתולדות 'יאיר' משלוש סיבות: (א) הוויכוח הפנימי בין יוצאי לח"י פורסם בתקשורת; (ב) פורסמו ספרי זיכרונות וספרים על אנשי לח"י; (ג) הורחבו פעולות הנצחתו של 'יאיר'.¹²³ בשנת 1973 פרסם נתן ילין מור את זיכרונותיו (שהפכו לספר), פירט בהם את פעולות לח"י וסיפר על דמותו של 'יאיר'.¹²⁴ נראה שהייתה זו תגובה לספרה של גאולה כהן שתמכה בעמדותיו של ישראל אלדר. בתגובה לספר האשים אלדר את ילין מור בבגידה.¹²⁵ מגיב אחר לספרו של ילין מור היה יורם קניוק, איש שמאל שלא היה חבר בלח"י וחברו של ילין מור לדרך הפוליטית: 'ילין מור אינו עוסק בספרו זה בוויכוח עם שייב. אבל אין ספק שחלק מהוויכוח מעוגן בספר [...] אני מקווה למען לוחמי חרות ישראל ולמען אותו נוער הזקוק לספר זה כאוויר לנשימה שבני הפלוגתא דהיום של ילין מור לא ייכנסו עתה מחדש לפלוגתות הישנות'.¹²⁶

התערבותם של אנשי שמאל לטובת עמדותיו של ילין מור החריפה את העימות הפנימי בין יוצאי לח"י, שהפך פומבי.¹²⁷ העימות חיזק את הקשר של אנשי הפלג הימני של לח"י עם תנועת החרות, כמו גם את הממד האנטי-ממסדי שהיה גלום בדמותו של 'יאיר'. פרסום זיכרונותיהם של חברי לח"י העלה לתודעת הציבור את הוויכוח הפנימי בין חברי לח"י על האמת ההיסטורית, על מהות הזיכרון והגדרת סוכני הזיכרון.¹²⁸

בוויכוח על פרסום הכרך האחרון של ספר תולדות ההגנה יזמה גאולה כהן בחסות העיתון מעריב, שבו עבדה כעיתונאית, סדרת מפגשים בין מפקדי ה'הגנה', האצ"ל ולח"י.¹²⁹ כן היא יזמה את הקמת המדרשה הלאומית על שם אריה בן אליעזר בתל אביב ב-1972 בחסות מכון ז'בוטינסקי. יוזמה זו הייתה חלק מהצטרפותה לתנועת החרות, מהלך שהקדים את בחירתה לכנסת וחזק את מעמדה כסוכנת זיכרון. המדרשה נועדה לקיים קורסים והרצאות על המחחרות וכתובת ספרים, מחקרים וחומר חינוכי בנושא. גאולה כהן הייתה לדוברת המרכזית של הנרטיב של לח"י מכוח הלגיטימציה הכפולה שקיבלה. כתיבתה בעיתון לא הייתה מזוהה פוליטית והקשר שנוצר עם בן-גוריון יצרו סוג של לגיטימציה ציבורית. חברתה

123 ראו לדוגמה: ישראל אלדר, 'הנח לו ליאיר, עמוס קינן', החזית, 30.1.1970; 'רחוב על שם יאיר בקרית אונו', מעריב, 19.2.1971; גאולה כהן, 'יאירים משוחחים על', שם, 26.2.1971; מאיר בראלי, 'מה קרה ומה ספרו יוצאי אצ"ל מסלפים עובדות', דבר, 4.7.1972; גלילה רון פדר, המורד, ירושלים 1973.

124 נתן ילין מור, סדרת כתבות 'לח"י: אנשים ועלילות', מוסף ידיעות אחרונות, 1973.

125 ישראל אלדר, 'הכישלון המתוכנן', ידיעות אחרונות, 18.5.1973.

126 יורם קניוק, 'לוחמי חרות ישראל', דבר השבוע, 17.5.1974.

127 פנחס גינזור, 'לוחמי חרות מחשבות ראשונות בעקבות ספרו של נתן ילין מור', עמדה, 1.9.1974.

128 רפאל בנקלר, צביטה בלוחמי חרות ישראל עם הופעת ספרו של נתן ילין מור, לוחמי חרות ישראל: אנשים רעיונות עלילות, חיפה 1974.

129 המפגשים התקיימו בתאריכים 19 בפברואר, 27 בפברואר ו-17 באפריל 1966, תחת הכותרת 'שולחן עגול'. ראו גם תגובות, לדוגמה: ברכה חבס, 'ייצוג ההגנה סביב שולחן עגול', דבר, 22 אפריל 1966; דב גולדשטיין, 'פגישה אחרי 20 שנה', מעריב, 4 אפריל 1966.

הפוליטית לתנועת החרות נתנה לה לגיטימציה מהזרם הרוויזיוניסטי. לגיטימציה זו הייתה דו־סטריית, שכן מנחם בגין קיבל מגאולה כהן לגיטימציה כסוכן זיכרון וכמנהיג כל הפלגים הרוויזיוניסטים מימין, בעצם חבירתה אליו. בשנת 1972 פרסם משרד החינוך חוברת על אברהם שטרן. פעילותה של גאולה כהן השפיעה על הפרסום של משרד החינוך ובשנת 1974 נבחרה גאולה כהן לחברת כנסת. כעיתונאית היא קיבלה במה בתקשורת להציג את 'איר', וכחברת כנסת היא קיבלה כלים ממלכתיים. הכוח הפוליטי אפשר את העלאת הנושא בכנסת ובוועדותיה. בלטה פעילותה בוועדת החינוך והתרבות בכנסת השמינית להטמעת המיתוסים של המחותרות אצל ולח"י, ושל 'איר' בפרט. השפעה נוספת על חידרת הזיכרון של ולח"י ו'איר' לנרטיבים הישראליים הייתה לקבורתם המחודשת של אליהו חכים ואליהו בית צורי בהר הרצל בשנת 1975.¹³⁰

המהפך בשנת 1977 היה האות האחרון להפיכת בגין לסוכן הזיכרון המרכזי של כל המחותרות וגם של 'איר'. השינוי הפוליטי במאי 1977 מיסד את הזיכרון של 'איר'. האתוס של המחותרות היה לממלכתי והציג שוויון בין שלוש המחותרות, למרות גודלן השונה. בשנת 1978, בטקס הדלקת המשואות לנופלים במלחמות ישראל, נבחרו בני משפחה של מפקדי ארגונים צבאיים שונים, ובהם נכדו של אברהם שטרן.¹³¹ לח"י הוכר כארגון שלחם להקמת המדינה והטקס בבית הקברות לזכרו של 'איר' נוהל בידי משרד הביטחון. אות המחותרת הוענק לאנשי לח"י בהחלטת ממשלה בשנת 1980, ביום הזיכרון ל'איר'.¹³² חזן צבאי ניהל את הטקס, והשתתפו בו ראשי המדינה. בשנת 1981 העבירה האגודה להנצחת חללי לח"י את הבית שבו נרצח לידי משרד הביטחון, כחלק מהעברת מוסדות הנצחת המחותרות לטיפול משרד הביטחון.¹³³ בניית המוזיאון של לח"י ולזכרו של 'איר' דרשה למרות מעורבות משרד הביטחון. בעיתונות פורסם ש'שנים התקשו אנשי לח"י לגייס תרומות להקמת הבית'.¹³⁴ המוזיאון נחנך רק בשנת 1986, כשיצחק שמיר היה ממלא מקום ראש הממשלה.

השינוי בקהל המשתתף והחזרה לבית הקברות כזירת מאבק על הזיכרון

מאמצע שנות השבעים של המאה העשרים החלו המתיישבים היהודים ביהודה ושומרון לעשות שימוש בדמותו של 'איר' ובשיריו. כך באירוע שהתקיים בסבסטיה בשנת 1975 'במסגרת החיזיון קראו את שירו של אברהם שטרן יאיר – הרי את מקודשת לי מולדת כדת משה וישראל, אני לך בעל וגואל'.¹³⁵ היה זה צירוף איריאולוגי פוליטי בין האיריאולוגיה

130 גולדשטיין, גבורה והדרה, עמ' 293-298.

131 לבל, הדרך אל הפנתיאון, עמ' 385.

132 'מחר אזכרה ליאיר וחלוקת אותות לחברי לח"י', דבר, 11.6.1980.

133 'הבית שבו נרצח יאיר הועבר למשרד הביטחון', הארץ, 23.1.1981; 'בית יאיר שטרן ביטוי לפעולה של לח"י', דבר, 23.1.1981.

134 '44 שנים לאחר רצח יאיר בא מיכאל לחנוכת בית על שמו', מעריב, 5.2.1986.

135 'בעצרת הזדהות בסבסטיה הסתיימה צעדת השומרון', דבר, 1.4.1975; 'השיר המקורי שונה מהפרסום, ראו אברהם שטרן יאיר, שירים, תל אביב 1976.

של 'איר' לאידיאולוגיה הדתית של הרב קוק. גם קבוצות קיצוניות מהימין הרדיקלי הדתי יצרו קשרים עם יוצאי לח"י כגון אנשי 'המחתרת היהודית'.¹³⁶ אימוץ דמותו של שטרן בידי קבוצות לא־ממסדיות מהציבור הדתי־לאומי שימר את הממד האנטי־ממסדי בדמותו. להיבט זה היה ביטוי גם בטקסי האזכרה בבית הקברות, כשהחל להשתתף בהם קהל דתי־לאומי שלא נמנה עם הזרם הרוויזיוניסטי.

מראשית שנות השמונים נכחו בטקסים בבית הקברות גם 'משלחות מישובים שונים ביהודה ושומרון ביניהם קריית ארבע וגוש עציון'.¹³⁷ השתתפותן של קבוצות דתיות לאומיות בטקסים גדלה בקביעות. יש לייחס זאת לקשר הפוליטי שנוצר בשלהי שנות השבעים בין ישראל אלדר וגאולה כהן לגוש אמונים, ולאחר מכן להקמת מפלגת התחייה. קשר זה נתן ממד פוליטי חדש למיתוס של 'איר' וחיזק את ההיבט האנטי־ממסדי שבדמותו.

הטקס בבית הקברות לזכרו של 'איר' היה לזירת התגוששות פוליטית חדשה בין קבוצות בימין. המרכז הממסדי של הימין הפך לממלכתי ומולו יצאו קבוצות רדיקליות אנטי־ממסדיות שאימצו את 'איר' כדמות המסמלת מנהיגות ופעילות אנטי־ממסדית. כך, לדוגמה, לאחר חתימת הסכמי השלום עם מצרים ולקראת פינוי היישובים בסיני אירעו במהלך הטקס בבית הקברות עימותים בין קבוצות מתיישבים מסיני ומיהודה ושומרון ואנשי 'כך' ובין ראשי הליכוד.¹³⁸ כתוצאה מכך היו אנשי לח"י שהעלו שוב את הוויכוח הישן אם לח"י היא חלק מהזרם הרוויזיוניסטי, וחלקם יצאו נגד הכללתם ההיסטוריוגרפית כארגון ימין רוויזיוניסטי.¹³⁹ כן עלתה שאלת הזכות לשימוש בשם המותג 'לח"י', ושאלת זכות ההשתתפות בטקס האזכרה בבית הקברות.¹⁴⁰

דמותו של 'איר' עדיין מעוררת עניין בצעירים שרבים מתוכם באים מהציבור הדתי־לאומי לגוניו. בחידון לנוער שנערך במוזיאון לח"י לרגל מלאת מאה שנה להולדת 'איר', הגיעו רוב המשתתפים מבתי ספר דתיים.¹⁴¹ באתרי המרשתת המזוהים כאתרים המכוונים לציבור הדתי והחרדי לאומי הצעיר בולטת עובדה זו. בכל שנה לקראת הטקס בבית הקברות מתכתבים צעירי הציבור הדתי לאומי המחפשים אמצעי תחבורה להגיע לבית הקברות. הם גם מעבירים נתונים רבים במרשתת על 'איר'.¹⁴² הציבור הדתי־לאומי והחרדי־לאומי שאימץ

136 ברוך פלח, כתב העת 'סלם למחשבת חרות ישראל' בין פואטיקה לפוליטיקה, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן 2010.

137 'התפרעו ועלבו בבגין באזכרה ליאיר', מעריב, 13.2.1980.

138 'באזכרה ליאיר: מול היוזקת ואנשי כהנא התפרצו על בגין', דבר, 13.2.1980; 'התפרעו ועלבו בבגין באזכרה ליאיר', מעריב, 13.2.1980; איבינסקי, לח"י: צבת ראשונה.

139 שמעון חכים, 'על השרות הבולאי ומלחמת המחתרות', דבר, 5.5.1983.

140 'אין נציגות ללח"י', שם, 27.2.1978.

141 האתר 'בחדרי חרדים', אוחד בתאריך 19.2.2009 מן האתר. https://www.bhol.co.il/forums/topic.asp?topic_id=2581177&forum_id=771

142 ראו למשל באתר 'בשבע', אוחד בפברואר 2014 מן האתר. <https://www.inn.co.il/Forum/Forum.aspx/t606723>

את 'איר' כמיתוס הפך לסוכן הזיכרון של דמותו. כל זאת אף על פי ש'איר' היה חילוני והאידיאולוגיה שבה אהז הייתה, למרות הקשריה המיסטיים משיחיים, חילונית בבסיסה. בנו של אברהם שטרן, יאיר שטרן, התייחס לפער הזה וניסה לפתור זאת בכך שטען כי אומנם 'אביו לא היה דוס במובן המקובל', אך הוא שמר מצוות בדרכו.¹⁴³

סיכום

'איר' היה 'אאוטסיידר' בזרם הרוויזיוניסטי, 'דמות המורד האנטי-ממסדי', זה שאינו מקבל את מרות הממסד הרוויזיוניסטי ומנהיגיו. בשנים הראשונות לקיום המדינה הודרה דמותו מהמרחב המיתולוגי הלאומי כמו כל הזרם הרוויזיוניסטי. אך גם במרחב המיתולוגי הרוויזיוניסטי היה היחס אליו קונטרוברסלי. העימות ההיסטורי בין 'איר' לז'בוטינסקי והפילוג במחתרות נותר כפצע פתוח בין אנשי הארגונים. הסיפר של יוצאי לח"י לא קיבל ביטוי במסגרת הנרטיבית של אנשי תנועת החרות, הגורם הפוליטי ששרד מהזרם הרוויזיוניסטי. ניסיונות ההנצחה של שטרן, כמו גם המאבקים השונים על הנרטיב והמיתוס, יצרו הפרדה בין דמותו של שטרן שהונצחה כבר בשנות השישים בעוד ארגון לח"י ונופלים אחרים של הארגון הונצחו רק לאחר המהפך הפוליטי של שנת 1977.

חברי המחתרת יוצאי לח"י ניסו להנציח את 'איר' בדרכים שונות. הפן האישי שנבע מהיכרות בלתי אמצעית של בן-גוריון עם אנשי לח"י, כמו גם היכרותו עם אישים כמדרכי נמיר, יצחק שדה ואחרים, מצביעים על כך שלקשר האישי הייתה השפעה. הקשרים האישיים שנוצרו בין אנשי לח"י עם דוד בן-גוריון, כמו גם קשריהם ומעורבותם באמצעי התקשורת, כגון מקומה של גאולה כהן בעיתון מעריב, אפשרו את השינוי ביחס לאברהם שטרן. עם זאת ללא המרכיב הפוליטי, שהיה חלק משינוי החברה והמערכת הפוליטית, סיפר זה לא היה מקבל ביטוי של קידוש מיתוס ותחזוקתו במסגרות הלאומיות. האינטרס הפוליטי של גורמים שונים, ובהם מנחם בגין, ששאף לחזק את מעמדו כמנהיג פוליטי קונסנזואלי, ובכלל זה ייצוג המיתוסים של שתי המחתרות, סייע לכך. אין להתעלם גם מבן-גוריון ואמירותו כגורם שחזק את חירות המיתוס של 'איר' למרחב המיתולוגי הישראלי. התהליך שעברה החברה הישראלית לאחר מלחמת יום הכיפורים, שכלל ניפוץ מיתוסים קיימים והכנסת חדשים, וכן המהפך הפוליטי, תרמו סופית לכניסת דמותו של 'איר' למרחב הזיכרון הישראלי. בחינת יחסו של בן-גוריון לשטרן אל מול יחסו לז'בוטינסקי מצביעה על פער. בן-גוריון ערך עם ז'בוטינסקי ותנועתו חשבון היסטורי נוקב שנים לאחר מותו של ז'בוטינסקי. הוא התנגד לטקסים לזכרו ולקבורתו המחודשת של ז'בוטינסקי בירושלים בשנת 1964, גם כאשר לא נשא עוד בתפקיד ציבורי. הפער ביחסו של בן-גוריון לשני האישים בולט כאשר בוחנים את עמדותיהם המדיניות. עמדותיו של ז'בוטינסקי היו קרובות לאלה של בן-גוריון בנושאים רבים, ואילו עמדותיו של 'איר' היו מנוגדות באופן גורף לעמדותיו של

143 יואל יעקובי, מנהיגה האגדי של לח"י אברהם שטרן 'איר', בשבע, 274, 3.1.2008, <https://www.inn.co.il/Besheva/Article.aspx/7112>

בן-גוריון. נראה שיחסו החיובי של בן-גוריון לשטרן הושפע בין השאר מן העובדה ש'איר' מרד במנהיגותו של ז'בוטינסקי.

דמותו של 'איר' לאחר קידושה קסמה לקבוצות שונות ומנוגדות בחברה הישראלית ואפשרה ומאפשרת עד היום לפרשה לכיוונים מנוגדים. כמו כל מיתוס, במהלך השנים הוא עבר שינויים שקשורים לשינויים במציאות הפוליטית. המיתוס של 'איר' עבר שני מהפכים. המהפך הראשון היה מדמות מיתית של קבוצת שוליים לדמות הרואית שהביאה להקמת המדינה. המהפך השני היה אימוצו על ידי חלקים בציבור הדתי-לאומי.